

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ІВАНА ФРАНКА**

КОПИК ЮЛІЯ ВАСИЛІВНА

УДК 343(477)“13/15”

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ
У СКЛАДІ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія
держави і права; історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Львів – 2015

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України

Кульчицький Володимир Семенович,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
професор кафедри історії держави, права
та політико-правових учень

кандидат юридичних наук, доцент

Кольбенко Андрій Володимирович,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
доцент кафедри історії держави, права
та політико-правових учень

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
Яцишин Михайло Михайлович,
Східноєвропейський національний університет імені
Лесі Українки, завідувач кафедри теорії та історії
держави і права;

кандидат юридичних наук, доцент

Ковальова Світлана Григорівна,

Чорноморський державний університет імені Петра Могили,
доцент кафедри історії та теорії держави і права

Захист відбудеться «14» січня 2016 р. о «14.00» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 35.051.03 у Львівському національному університеті імені Івана Франка (79000, м. Львів, вул. Січових Стрільців, 14, зал засідань юридичного факультету, ауд. Г–409).

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці Львівського національного університету імені Івана Франка (79005, м. Львів, вул. Драгоманова, 5).

Автореферат розісланий «11» грудня 2015 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради

В. О. Семків

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Сучасні умови правового розвитку України спонукають до розробки нових наукових моделей щодо вирішення актуальних проблем суспільного життя. Протидія злочинності становить одне з одвічних і центральних завдань юридичної науки та держави. Як негативне суспільне явище, злочинність має здатність невпинно еволюціонувати, набирати нових форм і проявів, поширюватись у найрізноманітніших суспільних сферах. Відтак ефективна боротьба зі злочинністю вимагає врахування широкого переліку факторів, серед яких помітне місце займає історичний досвід. Невід'ємну складову цього досвіду становить кримінальне право на українських землях у складі Великого князівства Литовського – держави, що здійснила важливий внесок у формування та розвиток східноєвропейської правової традиції.

Сучасна кримінально-правова наука відчуває гостру необхідність змістовного наповнення в частині історико-правових аспектів еволюції поняття злочину, покарання, кримінальної відповідальності та звільнення від неї тощо. Це пояснюється, насамперед тим, що минуле, сучасність і майбутнє становлять взаємообумовлену та нерозривну єдність, тому подальші вдосконалення кримінального закону повинні базуватись на існуючих досягненнях правової думки та практичному досвіді застосування кримінально-правових норм. Як видається, для розвитку сучасного кримінального права значну користь можуть принести історико-правові дослідження українського кримінального права на різних етапах історії, серед яких – період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського.

Для вирішення комплексу важливих завдань, які постали перед Україною в даний час, існує потреба ретроспективного аналізу нормативно-правових актів, які у період приєднання українських земель до складу Великого князівства Литовського були покликані забезпечувати охорону суспільних відносин від злочинних посягань. Не менш важливим питанням є з'ясування тогочасних пріоритетів у визначенні об'єктів кримінально-правової охорони, підходів до кваліфікації суспільно-небезпечних діянь, призначення покарання чи звільнення від кримінальної відповідальності та ін. Усі ці обставини, а також недостатня кількість комплексних наукових досліджень цієї проблеми, визначають актуальність даної дисертаційної праці.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в рамках науково-дослідної проблематики кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка «Актуальні проблеми історії держави і права та політико-правових вчень» (номер державної реєстрації 0109U004350).

Мета і завдання дослідження. *Мета* дисертаційної роботи – поглиблення історико-правових знань про генезу українського кримінального права литовсько-руського періоду,

проблеми його застосування та класифікації протиправних діянь у XIV-XVI ст., а також з'ясування факторів впливу на еволюцію кримінально-правових норм та інститутів.

Відповідно до вказаної мети та для її досягнення вирішенню підлягають такі *завдання*:

- з'ясувати й охарактеризувати джерела кримінального права Великого князівства Литовського, які були чинними на тогочасних українських землях;
- виявити правові основи кримінальної відповідальності деяких етнорелігійних громад Великого князівства Литовського;
- встановити особливості застосування кримінально-правових норм у практиці судів українських земель, які входили до складу Великого князівства Литовського;
- визначити поняття злочину та принципи кримінального права, які діяли на українських землях у складі Великого князівства Литовського;
- охарактеризувати мету та систему покарань, які застосовувалися на українських землях за кримінальним правом Великого князівства Литовського;
- з'ясувати особливості окремих видів злочинів на українських землях литовсько-руського періоду історії права;
- сформулювати на основі представленого правового досвіду пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства сучасної України.

Об'єктом дослідження є кримінальне право Великого князівства Литовського та практика його застосування на українських землях.

Предметом дослідження є історико-правові закономірності та особливості становлення і розвитку джерел кримінального права Великого князівства Литовського, його інститутів і норм, котрі застосовувались на українських землях у XIV – XVI ст.

Хронологічні межі дослідження охоплюють темпоральний проміжок з XIV ст. по 1569 р., тобто період часу, протягом якого українські землі входили до складу Великого князівства Литовського. Верхня хронологічна межа пояснюється тим, що внаслідок укладення Люблінської унії 1 липня 1569 р. було утворено нову державу – Річ Посполиту, внаслідок чого юридично перестало існувати Велике князівство Литовське як суверенна держава.

Територіальні межі дослідження становлять Волинська, Київська, Подільська, Чернігово-Сіверська землі, а згодом повіти Київського, Волинського і Брацлавського воєводств, які у досліджуваній період входили до складу Великого князівства Литовського.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертації становлять загальнонаукові і спеціально-наукові методи. Робота побудована на діалектичному підході. Серед загальнонаукових методів застосовано: історичний, системний, структурно-функціональний і соціологічний. Із спеціально-юридичних методів було використано: історико-правовий, порівняльно-правовий,

формально-юридичний і герменевтико-правовий. Методологію дослідження докладніше розглянуто в підрозділі 1.3.

Джерельною базою роботи є опубліковані та неопубліковані документи й інші різноманітні джерела. Основну частину джерельної бази становлять нормативно-правові акти (насамперед Статути 1529 р. та 1566 р.), у яких містяться кримінально-правові норми, що були чинними на українських землях, які входили до складу Великого князівства Литовського. Серед неопублікованих архівних джерел особливий інтерес становлять неопублікована судова практика, яка зосереджена у актових книгах Володимирського, Луцького, Київського та Вінницького гродських судів, що зберігаються у фондах Центрального державного історичного архіву України у м. Києві.

Наукова новизна отриманих результатів полягає у тому, що дисертація є одним із перших сучасних комплексних досліджень кримінального права на українських землях у складі Великого князівства Литовського. У результаті проведеного дослідження сформульовані основні положення і висновки, яким притаманні елементи наукової новизни:

уперше:

- доведено, що в період існування Великого князівства Литовського в українському кримінальному праві поступово відбувався перехід від традиційного для європейських держав Середньовіччя уявлення про злочин як шкоду інтересам особи до сприйняття його як діяння, що становить загрозу інтересам суспільства (суспільну небезпеку);

- з'ясовано особливості кримінально-правової кваліфікації у литовсько-руську добу, яка перебувала на стадії формування та не містила чітких правил розмежування складів злочинів, що можна пояснити не тільки раннім етапом розвитку кримінального права, але й тим, що злочинні діяння визначались різними джерелами права;

- виявлено, що суд у разі сукупності злочинів керувався загальним обсягом заподіяної шкоди, однак присуджував покарання за кожен вчинений злочин окремо, що приводило до надмірно великого обсягу кари, якої зазнавав злочинець у випадку вчинення ним кількох злочинів;

- охарактеризовано та розкрито гуманістичний (як для більшості тогочасних держав Європи) характер кримінального права Великого князівства Литовського, в якому отримали широке застосування звільнення від відповідальності, заміна покарання, а також інші заохочувальні кримінально-правові норми, які відповідають сучасним тенденціям правового регулювання кримінальної відповідальності;

удосконалено:

- науково-теоретичні положення про основні поняття та інститути кримінального права Великого князівства Литовського, яке діяло на землях, що входили до складу цієї держави,

використовуючи теоретичні підходи сучасного кримінального права України та тогочасні підходи до розуміння злочину, кримінальної відповідальності та покарання;

- класифікацію злочинів на українських землях за кримінальним правом Великого князівства Литовського, опираючись на об'єкт посягання як критерій класифікації (злочини проти державної влади, порядку управління, військової служби та судочинства; злочини проти особи та власності; злочини проти релігії та церкви);

- історико-правові знання про систематизацію права Великого князівства Литовського, оскільки в її межах відбувалась кодифікація кримінального права, про що свідчать окремі розділи Статутів Великого князівства Литовського, присвячені саме кримінальній відповідальності – (Р. 11, 12, 13 Статуту 1529 р., Р. 11, 12, 13, 14 Статуту 1566 р., Р. 11, 12, 13, 14 Статуту 1588 р.).

набули подальшого розвитку положення про:

- непоширеність і непопулярність застосування кваліфікованої смертної кари на українських землях Великого князівства Литовського, що були зумовлені поміркованою ментальністю місцевого населення;

- визначальне значення станової приналежності злочинця при призначенні судом йому виду покарання за вчинений злочин, що була типовою для тогочасних держав відповідно до принципу станової нерівноправності;

- домінування у Великому князівстві Литовському нормативно-правового акту як джерела кримінального права, що остаточно оформили Статути 1529, 1566 і 1588 рр.

- публічно-приватний характер кримінального права Великого князівства Литовського, який поєднав державоцентричні і гуманістичні засади юридичної відповідальності.

Практичне значення роботи полягає в тому, що викладені в ній положення, узагальнення та висновки можуть бути використані у:

- *навчальному процесі* – для викладання курсу «Історія держави і права України», «Історія держави і права зарубіжних країн», а також історичної частини деяких курсів юридичних дисциплін (кримінальне право, кримінально-виконавче право);

- *науково-дослідній сфері* – для подальших досліджень історії українського кримінального права та правової системи Великого князівства Литовського;

- *правотворчій сфері* – для розвитку й удосконалення національного кримінального законодавства;

- *правовиховній сфері* – для підвищення рівня правової культури населення з метою запобігання вчиненню злочинів.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження оприлюднені на таких наукових конференціях (тези або текст усіх виступів опубліковані): IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання реформування правової системи України»

(м. Луцьк, 2007 р.), XIV – XVI регіональних науково-практичних конференціях «Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні» (м. Львів, 2008 – 2010 рр.), IV Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Луцьк, 2008 р.), Науково-практичній конференції «Гуманітарно-економічні проблеми суспільства» (м. Львів, 2008 р.), Міжнародній науковій конференції «Актуальні проблеми історії держави і права країн Центрально-Східної Європи (присвячено 150-річчю Освальда Бальцера)» (м. Львів, 2009 р.), Міжнародній студентсько-аспірантській науковій конференції «Правова система, громадянське суспільство та держава» (м. Львів, 2009 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертаційного дослідження викладено у п'ятьох статтях, опублікованих в українських виданнях, що визнані фаховими з юридичних наук, одній статті в іноземному періодичному юридичному виданні, а також у восьми збірниках матеріалів наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Структура та обсяг дисертаційного дослідження зумовлені метою та завданнями дослідження, яке складається із вступу, чотирьох розділів, розподілених на чотирнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг рукопису дисертації становить 220 сторінок, із них основний текст – 192 сторінки, список використаних джерел – 25 сторінок (272 найменування), додатки – 3 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; визначено мету, завдання, об'єкт, предмет, хронологічні та територіальні межі, методологію і джерельну базу дослідження; розкрито наукову новизну; висвітлено практичне значення одержаних результатів; подано відомості про апробацію та публікації автора з теми дисертації, її структуру та обсяг.

Розділ 1 «Історіографія, джерельна база та методологія дослідження» складається з трьох підрозділів, у яких проаналізовано історико-правову літературу щодо кримінального права на українських землях у складі Великого князівства Литовського, відповідну джерельну базу та методологію дослідження.

У *підрозділі 1.1 «Історіографія дослідження»* за хронологічним принципом охарактеризовано публікації, в яких висвітлено проблеми становлення та розвитку кримінального права на українських землях у складі Великого князівства Литовського.

Генезу наукових знань про кримінальне право на українських землях у складі Великого князівства Литовського можна поділити на три періоди: перший період (XIX ст. – поч. XX ст.) полягав у формуванні цих знань в працях польських, українських, білоруських та російських учених (Т. Чацький, С. Лінде, С. Кутшеба, М. Владимирський-Буданов, Г. Демченко, О.

Малиновський, М. Максимейко та ін.); другий період (20-ті – 80-ті рр. ХХ ст.) розпочався з діяльністю Комісії для виучування історії західно-руського та українського права (М. Василенко, Г. Попов, І. Черкаський, С. Борисенко та ін.), проте після сталінських репресій розвиток історико-правової науки уповільнився, а кримінальне право Великого князівства Литовського розглядалося здебільшого крізь призму соціальної нерівності та протистояння суспільних груп; третій період (90-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) представлений новітніми працями українських, литовських, білоруських та інших дослідників (Ю. Бардах, П. Музиченко, Н. Яковенко, Т. Довнар, Б. Тищик, І. Усенко, І. Бойко, М. Кобилецький, С. Ковальова та ін.).

Протягом останніх років були захищені кандидатські дисертації С. Кудіна та М. Єпура, предмет дослідження яких є близьким до предмету нашої дисертації, проте між ними є певні відмінності, які дозволяють відзначити простір для наукової новизни. Питання кримінального права Великого князівства Литовського у дослідженнях С. Кудіна мали другорядне значення, оскільки вчений мав на меті дослідити загальний розвиток кримінального права в Україні у Х–ХVII ст. М. Єпур ґрунтовно дослідив правовий інститут покарання на українських землях у складі Великого князівства Литовського, але інші аспекти тогочасного кримінального права (поняття та ознаки злочину, систематизація кримінально-правових норм, класифікація злочинних діянь) не стали предметом його наукових пошуків.

У *підрозділі 1.2 «Джерельна база дослідження»* вказано, що вона складається з опублікованих і неопублікованих першоджерел офіційно-документального характеру – нормативно-правових актів, рішень судів, слідчих протоколів та ін. документів. До нормативно-правових актів, які становлять основу джерельної бази дослідження, належать: Руська правда, привілеї про надання містам магдебурзького права, привілеї євреям 1388–1389 рр., статутні земські грамоти Київській та Волинській землям, загальноземський привілей Казимира 1457 р., Судебник Казимира IV 1468 р., Судебник М. Гоша, Вірменський статут 1519 р., Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566 і 1588 рр. та ін.

Серед опублікованих джерел важливе місце займають збірники документів литовсько-руського періоду, видані відповідними комісіями (Київська археографічна комісія, Вільнюська археографічна комісія та ін.) чи окремими дослідниками (В. Антонович, М. Довнар-Запольський, М. Ясинський та ін.). Значну частину джерельної бази дослідження становлять також неопубліковані матеріали архівних фондів, зокрема, актові книги гродських судів Луцька, Володимира, Києва і Вінниці, що зберігаються у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві (фонди 25, 28, 2, 44).

У *підрозділі 1.3 «Методологічна основа»* розкрито використані наукові принципи, підходи, методи, прийоми та засоби дослідження вибраної теми. У роботі використовувався, зокрема, філософський метод діалектики, який дозволив розглянути кримінальне право XIV–XVI ст. як

важливу частину українського права, що перебуває у постійному русі (розвитку) й бере свій початок з найдавніших часів. За допомогою історичного методу були проаналізовані передумови та наслідки прийняття Статутів Великого князівства Литовського. Системний метод допоміг виявити характерні ознаки та властивості правових норм та інститутів як складових галузі права, яка регулювала кримінально-правові відносини населення, у т. ч. деяких національних громад, що проживали на українських землях, які входили до складу Великого князівства Литовського, а також проаналізувати процес формування окремих норм та інститутів цієї галузі права.

Історико-правовий метод дав можливість розкрити підходи законодавця до правового регулювання кримінальної відповідальності, тенденції еволюції кримінального права у контексті загальноєвропейської правової традиції, а також обґрунтувати гіпотези, висновки та теоретичні положення. Для порівняння кримінально-правових норм, які містилися у різних джерелах права, що були чинними на українських землях протягом певного проміжку часу впродовж існування Великого князівства Литовського використовувався порівняльно-правовий метод. На основі формально-юридичного методу відбувалося формулювання та переосмислення основних кримінально-правових понять литовського-руського періоду. Герменевтико-правовий метод був основою тлумачення змісту текстів правових норм Литовських статутів й інших нормативно-правових актів, архівних матеріалів і опублікованих документів.

Розділ 2 «Джерела кримінального права на українських землях у складі Великого князівства Литовського» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 2.1 «Джерела кримінального права на українських землях до прийняття Статутів Великого князівства Литовського» проаналізовано нормативно-правові акти та інші джерела права, що регулювали кримінальну відповідальність на українських землях до 1529 р. Тогочасні кримінально-правові норми фіксувалися у правових звичаях, Руській правді, земських і обласних привілеях, Судебнику Казимира IV 1468 р. та ін. Велике князівство Литовське у джерелах права, які передували прийняттю трьох Статутів, значною мірою перейняло кримінально-правові норми, чинні ще в період Київської Русі та Галицько-Волинської держави. Разом з тим формувалася також і литовська правова традиція, про що свідчить прийняття Судебника 1468 р., який встановив у т. ч. кримінальну відповідальність.

У підрозділі 2.2 «Статуту Великого князівства Литовського 1529 р. і 1566 р. як джерела кримінального права на українських землях» розглянуто питання розробки, прийняття та змісту Статутів, а також місце кримінально-правових норм у їхній структурі. При укладенні Статуту 1529 р. було органічно поєднано попереднє законодавство Великого князівства Литовського, окремі положення Руської правди, норми звичаєвого (українського, білоруського та литовського) права, ряд пунктів з польських і німецьких судебників. Порівняно із Статутом 1529 р., Статут 1566 р. характеризується вищим рівнем систематизованості галузевих норм, проте повного розмежування

між ними й надалі не було. Норми кримінального права можна знайти у більшості розділів Статуту 1566 р. (Р. 1–4, 10–14), однак поруч з нормами інших галузей права. Це дозволяє стверджувати про часткову кодифікацію кримінально-правових норм у ході загальної систематизації права Великого князівства Литовського в XVI ст.

У підрозділі 2.3 «*Регулювання кримінально-правових відносин в українських містах за магдебурзьким правом*» звернено увагу на особливості кримінальної відповідальності в українських містах XIV–XVI ст. Кримінально-правові норми магдебурзького права, що активно поширювалося в українських містах, містилися у таких німецьких правових збірниках як Саксонське зерцало, Вейхбільд і Ландрехт, а згодом у працях М. Яскера та Б. Гроїцького. Рецепція магдебурзького права зумовила формування традицій протидії злочинності центральноєвропейського зразка, які згодом отримали певне відображення у Статутах Великого князівства Литовського. Водночас застосування у Середньовічній Україні німецьких джерел права в частині кримінальної відповідальності було неповним, оскільки їхня жорстокість значною мірою суперечила українській правовій ментальності.

У підрозділі 2.4 «*Джерела кримінального права в єврейських і вірменських громадах Великого князівства Литовського*» зазначено, що у національних громадах Великого князівства Литовського існували певні особливості правового регулювання кримінальної відповідальності, зафіксовані у відповідних джерелах права – Привілеї Вітовта литовським євреям 1388 р., Судебнику М. Гоша, Вірменському статуті 1519 р. тощо. Чинні на українських землях вірменські джерела кримінального права використовували більш жорсткі юридичні засоби для протидії злочинності, які виражалися у суворих покараннях. Кримінально-правова політика Великого князівства Литовського щодо єврейського населення українських земель містила окремі ознаки дискримінації за релігійною ознакою, що зумовлювалося, насамперед, західноєвропейським впливом на правову систему цієї держави.

Розділ 3 «Правові основи кримінальної відповідальності на українських землях у складі Великого князівства Литовського» складається із трьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «*Поняття злочину та склад злочину у кримінальному праві Великого князівства Литовського*» розглянуто поняття злочину, його ознаки, склад злочину, стадії вчинення злочинного діяння, співучасть у злочині, а також обставини, що виключали злочинність діяння. За період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського у розумінні злочину почало домінувати його сприйняття як протиправного діяння, яке завдавало шкоди авторитету держави, порушуючи встановлені нею приписи, поряд із тлумаченням злочину як шкоди для суспільних відносин і їх учасників. Кримінальне право Великого князівства Литовського передбачало три стадії вчинення злочину: виявлення злочинної волі; замах; закінчений злочин.

Об'єктом злочину в досліджуваній період були суспільні відносини за участю держави, особи чи церкви, посягання на які спричиняло настання кримінальної відповідальності. Об'єктивна сторона могла виражатися як у злочинних діях («хто би вбив або поранив», «хто би грабіж учинив»), так і в злочинній бездіяльності. Крім того, в об'єктивну сторону входили злочинні наслідки, причинний зв'язок, спосіб, час і місце вчинення злочину. Литовське законодавство доволі часто використовувало терміни «умисно», «неумисно», диференціювало відповідальність залежно від форми вини, інколи вказувало на мету та мотиви вчинення злочину, тобто визначало його суб'єктивну сторону. Статути Великого князівства Литовського визнавали суб'єктом злочину лише людину (навіть коли шкоду заподіяла тварина), яка досягнула певного віку (14 р. за Статутом 1566 р.) і була при повній свідомості. Ці законодавчі акти передбачали обставини, які виключали злочинність діяння, котрі можна вважати аналогами сучасних інститутів необхідної оборони та крайньої необхідності.

У підрозділі 3.2 «*Мета і система покарань*» проаналізовано інститут покарання у кримінальному праві литовсько-руського періоду. Покаранням у той час вважався захід державного примусу, який мав на меті відплату (помсту) злочинцеві за заподіяне зло, компенсацію шкоди потерпілому та попередження вчинення злочинів у майбутньому, і виражався в обмеженні чи позбавленні прав злочинця, у завданні йому фізичних, моральних страждань, застосуванні майнових стягнень тощо. Основу системи покарань становили запозичені із давньоруських юридичних джерел майнові покарання, до яких додалися фізичні, особисті немайнові та інші покарання, запозичені з інших європейських держав і зумовлені потребами публічного управління. Вищою мірою покарання була смертна кара, яка поділялася на просту та кваліфіковану.

У підрозділі 3.3 «*Звільнення від кримінальної відповідальності та заміна покарання*» досліджено умови та порядок звільнення від кримінальної відповідальності і можливість заміни покарання. Законодавство Великого князівства Литовського передбачало такі підстави звільнення від кримінальної відповідальності: смерть суб'єкта злочину, закінчення строків давності, примирення злочинця з потерпілим, відкуп від покарання та зарахування покарання. У випадку неможливості застосування певного покарання до злочинця, воно замінювалося іншим, рівноцінним за тяжкістю. Зокрема штрафи на користь потерпілого належало відпрацювати, а штрафи на користь держави замінювалися тюремним ув'язненням.

Розділ 4 «Види злочинів та їх характеристика у праві Великого князівства Литовського» складається із чотирьох підрозділів.

У підрозділі 4.1 «*Критерії класифікації злочинів*» розглянуто критерії класифікації злочинів у кримінальному праві на українських землях у складі Великого князівства Литовського: джерела юридичної фіксації, об'єкт злочинного посягання, ступінь тяжкості та ін. Обґрунтовано, що основним критерієм класифікації злочинів за литовсько-руським правом варто вважати об'єкт

злочинного посягання, на що вказує структура розділів трьох Статутів. За цим критерієм запропоновано таку класифікацію злочинів за правом Великого князівства Литовського: злочини проти державної влади, порядку управління, військової служби та судочинства; злочини проти особи та власності; злочини проти релігії та церкви.

У підрозділі 4.2 «Злочини проти державної влади, порядку управління, військової служби та судочинства» охарактеризовано злочини зі спільним родовим об'єктом злочинного посягання – суспільними відносинами, які забезпечували авторитет і безпеку держави. До злочинів проти державної влади та порядку управління належали: державна зрада; образа маєстату; посягання на виключні повноваження верховної влади (у т. ч. фальшивомонетництво); посягання на «шляхетські вольності»; посягання на порядок управління (насильство щодо посадових осіб, втеча з в'язниці тощо). Злочинами проти військової служби були: ухилення від військової служби; порушення порядку несення військової служби; майнові злочини, вчинені військовослужбовцями; злочини, вчинені представниками керівного складу військ. Злочини проти судової влади полягали у вчиненні злочинних дій суддями, адвокатами, чиновниками судів або ж у посяганні на цих посадових осіб з боку інших суб'єктів.

У підрозділі 4.3 «Злочини проти особи та власності» проаналізовано кримінально-правову охорону майнових і немайнових прав особи у Великому князівстві Литовському як цілісну систему юридичних засобів. До злочинів проти особи належали: злочини проти життя, здоров'я, честі та гідності особи, її статевої свободи і недоторканості. У правових актах Великого князівства Литовського представлені такі склади злочинів проти особи та власності: убивство, поранення, побиття, наїзд, розбій, грабіж, крадіжка, пошкодження та знищення чужого майна, безпідставне обвинувачення у вчиненні злочину, насильне видання заміж, образа честі, зґвалтування та ін. Найтяжчим серед названих злочинів було вбивство, а особливо вбивство дітьми своїх батьків, яке каралося кваліфікованою смертною карою («ганебною та потворною смертю»).

У підрозділі 4.4 «Злочини проти релігії та церкви» розкрито норми кримінального права Великого князівства Литовського, що встановлювали відповідальність за посягання на християнську релігію та церкву. Більшість складів таких злочинів встановлювали не Статути, а збірники канонічного права. Попри загальне визнання цієї державою свободи віросповідання, Статути Великого князівства Литовського забороняли під загрозою смертної кари схилити християн до переходу в іудаїзм або іслам. Збірники канонічного права здійснювали кримінально-правову охорону сімейних цінностей і протидіяли окультним обрядам. Привілей 1388 р. встановлював відповідальність за перешкоджання єврейським богослужінням, посягання на синагоги і кладовища.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі наведено історико-правове узагальнення і нове вирішення науково-теоретичного завдання, що виявляються у поглибленні історико-правових знань про генезу українського кримінального права литовсько-руського періоду, проблеми його застосування та класифікації протиправних діянь у XIV-XVI ст., а також фактори впливу на еволюцію кримінально-правових норм та інститутів. Історико-правове дослідження дало змогу дійти низки загальних висновків.

1. У XIV-XV ст. джерела кримінального права Великого князівства Литовського не мали системного характеру та визначали кримінальну відповідальність у різних за призначенням і юридичною силою нормативно-правових актах, однак поступово зазнавали процесу кодифікації. Цей процес тривав століттями та складався із стадій, яким притаманні відповідні нормативно-правові акти: земські привілеї, Судебник 1468 р., Статути Великого князівства Литовського. Внаслідок наведених правових змін відбувався розвиток юридичної техніки та вдосконалення кримінально-правових інститутів. Зазначено, що кримінально-правові норми на українських землях в складі Великого князівства Литовського зазнали поступової систематизації та в значній мірі конкретизувались нормами українського звичаєвого права. Підхід державної влади щодо кримінальної відповідальності різних категорій населення також не був уніфікованим. Відтак відбувалася диференціація кримінальної відповідальності не тільки в статтях законодавчих актів, але й у системі джерел кримінального права. Тому були як загальнодержавні джерела кримінального права (Судебник 1468 р, Статути 1529, 1566 рр. тощо), так і ті, що регулювали кримінальну відповідальність окремих груп населення (міщан, вірмен, євреїв та ін.).

2. В українських містах значне застосування отримало магдебурзьке право, яке визначало у т.ч. правові основи кримінальної відповідальності. Чинні на території Великого князівства Литовського джерела магдебурзького права, регламентували протидію злочинності за німецьким зразком, розширивши сферу застосування смертної кари та тілесних покарань. У вірменських та єврейських громадах Великого князівства Литовського існували особливості кримінальної відповідальності порівняно із загальнодержавними нормами кримінального права. Притаманна вірменським джерелам кримінального права жорстка модель протидії злочинності виражалась у суворості покарань, а у правовому регулюванні кримінальної відповідальності євреїв Великого князівства Литовського проявлялися деякі ознаки дискримінації за релігійною ознакою.

3. На підставі архівних справ Київського, Луцького, Володимирського, Вінницького гродських судів у дослідженні доведено, що реалізація кримінально-правових норм відбувалася на українських землях значно гуманніше, ніж цього вимагали законодавчі приписи Великого князівства Литовського. Про це свідчить мала кількість випадків застосування кваліфікованої смертної кари, тілесних покарань (в тому числі відсутність вироків про відрізання носа

злочинцеві), а також поширеність виправдовувальних вироків і штрафів. Попри запозичену із західноєвропейських і візантійських правових джерел суворість покарань у Статутах Великого князівства Литовського, її поширення не відбулось на українських землях, оскільки це суперечило гуманістичній ментальності українців. Крім того, кримінально-правову репресію послаблювала звичаєво-правова традиція українського народу, в якій містилась низка юридичних механізмів пом'якшення покарання та звільнення від кримінальної відповідальності (наприклад, примирення винного та потерпілого, компенсація заподіяної шкоди тощо).

4. Злочином за правом Великого князівства Литовського вважалася протиправна, винна дія чи бездіяльність суб'єкта злочину, яка посягала на інтереси держави, особи або церкви та підлягала покаранню. Уже в цей час поняття злочину почало відокремлюватися від інших правопорушень за критерієм небезпеки для суспільства, а також вини. Це доводять відповідні норми Статутів Великого князівства Литовського, які передбачали майнову компенсацію за цивільні правопорушення та реальні обтяжливі (майнові чи особисті) покарання за вчинення злочинів. Як і в римському праві, основними способами вчинення злочину було насильство чи обман. Обґрунтовано, що галузь кримінального права Великого князівства Литовського перебувала на високому як для тогочасної Європи рівні розвитку, про що свідчать норми про вік, з якого наставала кримінальна відповідальність, критерії осудності особи, обставини, що обтяжували і пом'якшували покарання, юридичні механізми звільнення від покарання та його заміни тощо. У понятті злочину, що лежало в основі кримінального права Великого князівства Литовського, спостерігаємо поєднання захисту публічних і приватних інтересів, баланс суспільної небезпеки злочину та його наслідків.

До основних принципів кримінального права на українських землях у складі Великого князівства Литовського необхідно віднести: принцип рівноправності представників одного суспільного стану; індивідуалізації кримінальної відповідальності (члени сім'ї злочинця несли відповідальність тільки, якщо знали про відповідні злочини); законодавчого визначення злочину (принцип почав діяти від часу прийняття Статуту 1529 р.); повноти кримінальної відповідальності та компенсації заподіяної злочином шкоди; суб'єктивної осудності (допускалася можливість неосудності особи через психічне захворювання); більшої караності групового злочину; поєднання презумпції невинуватості з елементами презумпції винуватості.

5. Важливою ознакою злочину була караність діяння, а розроблена владою Великого князівства Литовського складна система покарань дає підстави говорити про те, що основною метою кримінальної відповідальності на українських землях XIV-XVI ст. була саме кара, хоча поступово її доповнювали й інші завдання – превенція, виправлення засудженого, відновлення прав потерпілого та ін. Хоча кримінальне право Великого князівства Литовського передбачало широкий спектр покарань (у т. ч. кваліфіковані види смертної кари), це не створювало надміру

жорсткої позиції держави у суспільних справах, а давало можливість судді при застосуванні кримінально-правових норм обрати саме те покарання, яке найбільш адекватно відповідало вчиненим діям. Зумовлена західноєвропейським впливом суворість покарань, передбачених Статутами Великого князівства Литовського, зрівнювалася породженими давньоруською правовою спадщиною інститутами звільнення від кримінальної відповідальності та заміни покарання. Це дозволяє говорити про вдале поєднання жорсткого європейського та ліберального руського підходів до кримінальної відповідальності у Великому князівстві Литовському.

6. Розвиток кримінального права на українських землях в складі Великого князівства Литовського у частині визначення окремих видів і складів злочинів відбувався під впливом давньоруського, польського та канонічного права. Безумовним позитивом цього процесу була диференціація кримінальної відповідальності, оформлення значної кількості складів злочинів, виокремлення кваліфікованих і привілейованих ознак, що засвідчило перехід українського кримінального права на новий щабель розвитку. Тогочасному етапу правового розвитку характерний низький рівень кримінально-правової кваліфікації як діяльності компетентних органів держави. Вона не містила чітких правил розмежування складів злочинів, що можна пояснити не тільки раннім етапом розвитку кримінального права, але й тим, що злочинні дії визначались у різних джерелах права. У разі сукупності злочинів суд керувався загальним обсягом заподіяної шкоди, однак присуджував покарання за кожен вчинений злочин окремо, що приводило до надмірно великого обсягу кари, яку зазнавав злочинець у випадку вчинення кількох злочинів.

7. Класифікація злочинних діянь в основному відбувалася за об'єктом посягання, тобто за суспільними відносинами, яким ці дії загрожували. Встановлено, що основними об'єктами, до яких відбувалась прив'язка конкретного виду злочину, були суспільні відносини, які забезпечували інтереси держави, церкви та особи. Злочини проти державної влади, порядку управління, військової служби та судочинства мали у кримінальному праві Великого князівства Литовського розгалужену систему, відзначались своїм суб'єктним складом (у них здебільшого суб'єкти злочину були спеціальними, рідше – загальними), а також суворістю покарань, передбачених за їх вчинення. Суворими були й покарання за злочини проти особи, власності та церкви. Істотним позитивом кримінально-правових інститутів за Статутами Великого князівства Литовського було також те, що вже на цьому етапі відбулось розмежування основних форм розкрадання – крадіжки, грабежу та розбою. Злочини проти релігії та відповідальність за них здебільшого визначались збірниками канонічного права, а в світських джерелах – тільки окремі аспекти цього кримінально-правового інституту.

8. З огляду на розглянутий досвід еволюції кримінального права литовсько-руського періоду вважаємо доцільним і актуальним запропонувати розширення майнових та процесуальних

гарантій прав потерпілих від злочину (в т.ч. шляхом створення Державного фонду допомоги потерпілим від злочину), а також вдосконалення існуючих механізмів пом'якшення та звільнення від кримінальної відповідальності. Такі заходи дозволять гуманізувати існуючий стан правового регулювання кримінальної відповідальності в Україні та наблизити його до європейських стандартів. Також було б варто внести до системи покарань, передбаченої Кримінальним кодексом України, ще один вид покарання – штраф на користь потерпілого, яке слід застосовувати до злочинця на підставі вироку суду у випадку заподіяння злочином потерпілому або особам, які перебували у нього на утриманні, моральної, фізичної або майнової шкоди.

Водночас слід зауважити, що переважання в системі кримінального права майнових покарань довело свою неефективність протягом досліджуваного періоду, створюючи тим самим більш сприятливі умови для вчинення злочинів особами, які мали краще матеріальне забезпечення та вищий соціальний статус. Відтак сучасна Українська держава повинна забезпечити оптимальний баланс серед видів покарань, їхню невідворотність і гарантувати недопустимість привілеїв у сфері кримінальної відповідальності за соціальними чи іншими ознаками.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сеньків [Копик] Ю. Судебник 1468 року, його структура, зміст та значення / Ю. Сеньків // Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2008. – Вип. 46. – С. 59–64.
2. Сеньків [Копик] Ю. В. Поняття та види злочинів у праві Великого князівства Литовського / Ю.В. Сеньків // Часопис Київського ун-ту права. – 2008. – № 2008/4. – С. 77–82.
3. Сеньків [Копик] Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти особи на українських землях у законодавстві Великого князівства Литовського / Ю. Сеньків // Юридична Україна. – 2009. – № 5. – С. 15–20.
4. Сеньків [Копик] Ю. В. Регулювання кримінально-правових відносин у вірменських громадах на українських землях у складі Великого князівства Литовського / Ю. В. Сеньків // Вісник прокуратури. – 2009. – № 12 (102) 2009. – С. 99–107.
5. Сеньків [Копик] Ю. В. Регулювання кримінально-правових відносин у єврейських громадах на українських землях у складі Великого князівства Литовського / Ю. В. Сеньків // Держава і право : зб. наук. пр. – К., 2009. – Вип. 45. – С. 171–177.
6. Сеньків [Копик] Ю. Уголовная ответственность в украинских городах Великого княжества Литовского по магдебургскому праву / Ю. Сеньків // *Leges et Vita*. – 2013. – №8. – С. 117–120.
7. Сеньків [Копик] Ю. В. Загальна характеристика обставин, що виключають злочинність діяння у Литовсько-Руській державі / Ю. В. Сеньків // Актуальні питання реформування правової

системи України : зб. наук. стат. за матер. IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 1 – 2 червня 2007 р.). – Луцьк, 2007 – С.108 – 110.

8. Сеньків [Копик] Ю. В. Вина у кримінальному праві Великого князівства Литовського / Ю. В. Сеньків // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : Матер. XIV регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 6 лютого 2008 р.). – Львів, 2008 – С. 76 – 79.

9. Сеньків [Копик] Ю. В. Загальна характеристика кримінального права Великого князівства Литовського / Ю. В. Сеньків // Гуманітарно-економічні проблеми суспільства : зб. наук. праць Європейського ун-ту. – Львів, 2008. – Число 4. – С.197 –205.

10. Сеньків [Копик] Ю. В. Окремі питання кримінального права Великого князівства Литовського / Ю. В. Сеньків // Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку : зб. тез наук. доп. IV Міжнар. конф. аспір., студ. та здобувачів (м. Луцьк, 14-15 березня 2008 р.). – Луцьк, 2008 – С. 60-62.

11. Сеньків [Копик] Ю. Кримінальна відповідальність за злочини проти майна на українських землях у складі Великого князівства Литовського / Ю. Сеньків // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матер. XV регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 4 – 5 лютого 2009 р.). – Львів, 2009 – С. 89 – 91.

12. Сеньків [Копик] Ю. Поняття та мета покарання у кримінальному праві на українських землях у складі Великого князівства Литовського / Ю. Сеньків // Правова система, громадянське суспільство та держава : тези доп. Міжнар. студ.-аспір. наук. конф. (м. Львів, 24–26 квітня 2009 р.). – Львів, 2009. – С. 35–37.

13. Сеньків [Копик] Ю. Кримінально-правова характеристика привілеїв українським землям у складі Великого князівства Литовського / Ю. Сеньків // Актуальні проблеми історії держави і права країн Центрально-Східної Європи (присвячено 150-річчю Освальда Бальцера) : Матер. Міжнар. наук. конф. (м. Львів, 24-25 квітня 2009 р.). – Львів, 2009 р. – С. 167–169.

14. Сеньків [Копик] Ю. Злочини проти правосуддя на українських землях за Литовськими статутами / Ю. Сеньків // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : Матер. XVI регіон. наук.-практ. конф. (м. Львів, 8 – 9 лютого 2010 р.). – Львів, 2010 – С. 86 – 87.

АНОТАЦІЯ

Копик Ю. В. Кримінальне право на українських землях у складі Великого князівства Литовського. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. – Львівський національний університет імені Івана Франка Міністерства освіти і науки України, Львів, 2015.

У дисертації досліджено особливості становлення і розвитку кримінального права Великого князівства Литовського, його інститутів і норм, котрі застосовувалися на українських землях у XIV–XVI ст. Охарактеризовано джерела кримінального права Великого князівства Литовського, які були чинними на тогочасних українських землях. Виявлено правові основи кримінальної відповідальності деяких етнорелігійних громад Великого князівства Литовського. Визначено особливості застосування кримінально-правових норм у практиці українських судів XIV–XVI ст. Визначено поняття злочину та принципи кримінального права на українських землях у складі Великого князівства Литовського. Охарактеризовано мету та систему покарань, які застосовувалися на українських землях за кримінальним правом Великого князівства Литовського. З'ясовано особливості окремих видів злочинів на українських землях литовсько-руського періоду історії права.

Ключові слова: Велике князівство Литовське, кримінальне право, джерела права, злочин, покарання, державна зрада, вбивство, крадіжка.

АННОТАЦІЯ

Копык Ю. В. Уголовное право на украинских землях в составе Великого княжества Литовского. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Львовский национальный университет имени Ивана Франко Министерства образования и науки Украины, Львов, 2015.

В диссертации исследовано особенности становления и развития уголовного права Великого княжества Литовского, его институтов и норм, которые применялись на украинских землях в XIV–XVI вв. Рассмотрено состояние разработанности темы в научной литературе, источниковую базу и методологию исследования.

Охарактеризовано источники уголовного права Великого княжества Литовского, которые действовали на украинских землях того времени. Выяснено, что в исследуемый период источниками уголовного права были правовые обычаи, Русская правда, земские и областные привилегии, сборники магдебургского, церковного и армянского права, Судебник Казимира IV 1468, Уставы Великого княжества Литовского и другие акты законодательства. Виявлені правові основи уголовной ответственности некоторых этнорелигиозных общин Великого княжества Литовского. Определены особенности применения уголовно-правовых норм в практике украинских судов XIV–XVI вв.

Проанализировано понятие преступления, стадии его совершения, объективные и субъективные элементы состава преступления, формы соучастия и обстоятельства, исключющие

преступность деяния. Преступлением по праву Великого княжества Литовского считалось противоправное, виновное действие или бездействие субъекта преступления, посягающие на интересы государства, лица или церкви, которое является наказуемым. Исследованы принципы уголовного права, действовавшие на украинских землях в составе Великого княжества Литовского. Охарактеризовано цель и систему наказаний, которые применялись на украинских землях по уголовному праву Великого княжества Литовского. Освещены условия и порядок освобождения от уголовной ответственности и наказания, а также возможность его замены.

Выяснены особенности отдельных видов преступлений на украинских землях литовско-русского периода истории права. Преступления по праву Великого княжества Литовского классифицированы по объекту посягательства на три группы: преступления против государственной власти, порядка управления, военной службы и судопроизводства; преступления против лица и собственности; преступления против религии и церкви. Доказано, что в период пребывания украинских земель в составе Великого княжества Литовского произошло оформление значительного количества составов преступлений, выделение их квалифицированных и привилегированных признаков, показано переход украинского уголовного права на новую ступень развития.

Ключевые слова: Великое княжество Литовское, уголовное право, источники права, преступление, наказание, государственная измена, убийство, кража.

SUMMARY

Корык Y. V. Criminal Law on the Ukrainian lands within the Grand Duchy of Lithuania. – Manuscript.

The dissertation for the scientific degree of Candidate of Law Sciences on specialty 12.00.01 – theory and history of the state and law; history of political and legal doctrines. – Ivan Franko National University of Lviv, Ministry of Education and Science of Ukraine, Lviv, 2015.

The dissertation deals with the research of formation and development peculiarities of the criminal law of the Grand Duchy of Lithuania, its institutions and rules applied on the Ukrainian lands in XIV–XVI centuries. Sources of criminal law of the Grand Duchy of Lithuania, effective on the Ukrainian lands of that period, are characterized. Legal bases of criminal liability of ethnoreligious communities of the Grand Duchy of Lithuania are highlighted. The features of Lithuanian criminal law norms application in the practice of Ukrainian courts in XIV–XVI centuries are founded. The concept of crime and the principles of criminal law, that operated on the Ukrainian lands in the Grand Duchy of Lithuania, are analyzed. The purpose and system of punishments, applied on the Ukrainian lands under criminal law of the Grand Duchy of Lithuania, are regarded. The features of certain types of crimes on the Ukrainian lands of the mentioned period in the history of law are outlined.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, criminal law, sources of law, crime, punishment, treason, murder, theft.

Підписано до друку 9.12.2015 р.
Формат 60x84/16 Обсяг 0,9 авт. арк. Тираж 100 прим.
Папір офсетний.

Друк: ФОП Кундельська В.О.
79037, м. Львів, вул. Студинського, 4.
Виписка з ЄДР серія АА № 543619 від 22.10.2007 р.
Тел.: 096 270 62 87; 050 227 91 39.
e-mail: genaprint@gmail.com